

Т. М. Кір'ян

Нотатки щодо стану та тенденцій трудових міграційних процесів в Україні

Розглядаються питання факторів формування, позитивних і негативних наслідків, експертних оцінок обсягів зовнішніх трудових міграцій населення України, а також внутрішніх міграційних процесів.

Ключові слова: міграція, трудова міграція, міжрегіональна міграція, зовнішня міграція, імміграція, сальдо міграції, зайнятість населення, безробіття.

Постановка проблеми. Трудова міграція населення за всіх часів розвитку світової економіки була важливим фактором, що забезпечував технічний прогрес, сприяв досягненню відповідності між попитом і пропозицією робочої сили як в межах окремих країн, так і на світовому ринку праці в цілому. Міграційний рух населення впливає на різні сфери соціального, економічного та політичного розвитку будь-якої держави і є одним з основних чинників як кількісних, так і якісних, зокрема соціально-демографічних характеристик населення країни.

Виклад основної матеріалу. Загальна міграція, як відомо, поділяється на три потоки: міждержавна, міжрегіональна та внутрішньорегіональна. Для країни в цілому найбільш відчутною є міждержавна міграція (вибуття населення за межі та прибуття з інших країн), оскільки саме вона впливає на зміни загальної чисельності населення країни.

Міграція робочої сили – це переміщення працездатного населення, викликана причинами економічного характеру. Зовнішня міграція робочої сили відбиває процес перерозподілу трудових ресурсів між національними економіками. Причини, які породжують міграцію робочої сили, різноманітні. В цілому їх можна розділити на дві групи: загальні, які визначають тенденції розвитку всіх форм міжнародних економічних відносин, і специфічні, що пов'язані зі зміною постійного місця проживання.

До першої групи причин належать: інтернаціоналізація господарського життя; нерівномірність соціально-економічного розвитку окремих країн; структурні зрушення в економіці, спричинені НТП, які обумовлюють витіснення робочої сили з одних галузей і додаткову потребу в ній інших; економічна політика ТНК, які концентрують трудові містки виробництва в одних країнах і наукомістки в інших; політична й економічна нестабільність в окремих державах тощо.

© Т. М. Кір'ян, 2013.

Друга група причин включає в себе: відмінності між країнами в рівні заробітної плати і соціального забезпечення (в розвинених країнах заробітна плата в декілька разів вища, ніж в інших, кращі житлові умови, вищий рівень охорони здоров'я; освіти, пенсійного і соціального забезпечення), що, безперечно, притягує робочу силу з інших країн; нестача робочої сили певних спеціальностей і кваліфікацій (наприклад, у країнах Західної Європи важку й некваліфіковану працю виконують переважно робітники-іммігранти, причому спеціально робиться застереження, що іноземець може зайняти робоче місце, якщо на нього немає претендентів серед місцевого населення); відносний надлишок робочої сили в багатьох державах, особливо в країнах, що розвиваються; відмінності між країнами в можливостях і умовах професійного зростання.

Залежно від рівня кваліфікації можлива міграція як малокваліфікованої робочої сили, так і висококваліфікованих спеціалістів. Перший із цих потоків спрямований переважно з країн, що розвиваються. Для другого потоку характерне переміщення спеціалістів між розвиненими країнами, наприклад, всередині ЄС, а також їхня імміграція в розвинені країни з країн, що розвиваються. Цей процес дістав назву «відтік мізків», який може відбуватися як у явній формі, коли спеціаліст переїжджає в іншу країну, або ж залишається в ній після завершення освіти, так і у прихованій, коли останній нікуди не виїжджає, але влаштовується на роботу на підприємство, яке належить іноземному капіталу. Міграція висококваліфікованих спеціалістів набуває дедалі більшого розмаху. Виїжджаючих спеціалістів приваблює передусім вищий рівень заробітної плати і побутових умов у розвинених країнах, а також більші можливості для професійного зростання.

Зовнішню трудову міграцію поділяють на дві групи – легальна і нелегальна. В зв'язку з цим, діюча система обліку кількості українських трудових мігрантів, офіційно працевлаштованих за кордоном, не дозволяє оцінити реальні масштаби зовнішньої трудової міграції населення України, проте напрямки її використання та відповідна система показників узгоджуються з міжнародними рекомендаціями з організації збору подібної інформації.

Зовнішня трудова міграція, з одного боку, спричинена економічною ситуацією в державі, незадовільним матеріальним становищем деяких прошарків населення, безробіттям, з другого, є відображенням впливу глобалізації на зайнятість у державі. Наші безробітні – потенційні мігранти, які прагнуть знайти роботу і пристойний заробіток за межами своїх регіонів, переважно в інших країнах. До цього їх підштовхує бідність частини населення, велика різниця в умовах життя та рівнях заробітної

плати в нас та інших країнах, а також брак перспективи професійного зростання, економічна нестабільність і невизначеність шляхів виходу з неї.

Третім важливим фактором формування зовнішніх трудових міграцій є географічне розташування України майже у центрі Європи і має протяжні кордони з сімома державами, в тому числі – з чотирма країнами Євросоюзу, зокрема з Польщею межує Львівська, Волинська Закарпатська області, з Словаччиною – Закарпатська область, з Угорщиною – Закарпатська область, з Румунією – Івано-Франківська, Одеська, Чернівецька, Закарпатська області та з трьома країнами СНД, зокрема з Росією, яка межує з Чернігівською, Сумською, Харківською, Луганською, Донецькою, Запорізькою, Херсонською областями та АР Крим, з Республікою Білорусь – Волинською, Рівненською, Житомирською, Київською, Чернігівською областями, з Молдовою – Одеською, Чернівецькою, Вінницькою областями.

Зазначена ситуація зумовлює орієнтацію населення прикордонних районів на взаємодію з сусідніми державами, особливо при вирішенні проблем, що пов'язані з пошуком роботи, одержанням більшої заробітної плати.

Прикордонні райони регіонів стали первинними центрами зовнішньої міграції, на основі досвіду яких міграція розповсюджувалась на інші райони регіонів країни, на сучасному етапі продовжується їх провідна роль у цьому процесі.

Поєднання результатів обстежень, що провадяться Міжнародним бюро праці, з інформацією з інших джерел дозволяє здійснити експертну оцінку обсягів зовнішніх трудових міграцій з України.

За даними Українського центру соціальних досліджень та Інституту народознавства НАНУ, чисельність українських трудових мігрантів у 2012 р. досягла 4,5 – 5 млн. осіб, інші розрахунки свідчать про наявність 5,5 – 7 млн. заробітчан.

За інформацією Національного форуму профспілок України, більш за все українці їздять на заробітки в Росію, Польщу та Італію. За офіційними даними, кількість українців, що працюють в Росії, на кінець 2012 р. дорівнювала 496,1 тис. осіб (42,7% від загальної чисельності заробітчан), у Польщі – 167,8 тис. осіб (14,4%), Італії – 153,3 тис. осіб (13,2%).

За даними дослідження Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи 29,5% трудових мігрантів – це особи у віці 15 – 29 років, 30,3% – у віці 30-39 років, 40,2% – у віці старше 40 років. Повну, базову або неповну вищу освіту мали 31% мігрантів, 59% – повну середню освіту і 10% – неповну середню освіту.

Порівняно високою є частка трудових мігрантів з повною вищою освітою у Російській Федерації. Водночас тут і найвища питома вага

осіб з низьким освітнім рівнем, які мають базову загальну середню або початкову загальну освіту.

Більш висока конкурентоспроможність осіб з вищою освітньою на ринках праці країн з розвинуеною економікою. Внаслідок міграції значної чисельності осіб з повною вищою освітою наше суспільство втрачає найбільш конкурентоспроможну частку населення. Із країни виїхало значна чисельність докторів та кандидатів наук.

Серед трудових мігрантів переважають чоловіки, їх частка у трудових міграціях складає 2/3 від загальної кількості трудових мігрантів. Частка трудових мігрантів у загальній кількості чоловіків віком від 15 до 70 років складає 4,8%, а частка жінок майже вдвічі менша – 2,2%. Інтенсивніше до міграцій залучається сільське населення, його частка на 2,9% більша, ніж частка міського населення: 6,3% сільських жителів віком 15-70 років залучалися до трудових міграцій, та тільки 2,2% міських жителів.

Значні відмінності спостерігаються у напрямках трудових міграцій чоловіків та жінок. Жінки переважають серед мігрантів у Італії, Греції, Туреччині, Японії. Чоловіча міграція спрямована переважно до Росії, Португалії, Польщі, Чехії. Мігранти-чоловіки зайняті переважно у сфері будівництва. У Росії спостерігається підвищена частка зайнятих у сфері зв'язку та транспорту, у Польщі – у сільському господарстві. Серед жінок, які працюють у Росії, найбільша зайнятість спостерігається у торгівлі та будівництві, у Чехії – в громадському харчуванні і промисловості, у Польщі та Італії – в сільському господарстві та в якості домашньої прислуги.

За даними Єврокомісії з питань міграції і біженців, українці формують найбільшу групу легальних мігрантів в ЄС. У 2011 році близько 204 тис. громадян України отримали дозвіл на перебування в країнах Євросоюзу. Друге місце займають громадяни США (189 тис. осіб), далі – громадяни Індії (179 тис. осіб), Китаю (153 тис. осіб) і Марокко (120 тис. осіб). Всього у 2011 році 2,5 млн. осіб вперше отримали право на проживання в Євросоюзі. Загальна кількість легальних мігрантів, що не мають громадянства у країнах ЄС, складає 4,1% від усього населення Європейського Союзу. Третина з них мала право на об'єднання сім'ї, ще чверть прибула у пошуку роботи. Близько 21% мігрантів складають студенти, інші мігрували до ЄС у пошуках політичного притулку або з інших причин. У Німеччині 5,7% всього населення не має громадянства будь-якої країни Євросоюзу. Єврокомісія відмічає, що у 2012 році 316 тис. осіб отримали відмову щодо в'їзду на територію ЄС, близько 427 тис. осіб було затримано за незаконну міграцію. Міграційні процеси поширені не тільки в Україні, що викликано причинами пошуку роботи, можливістю забезпечення більш високої оплати праці і зростання рівня життя.

За даними Комітету Верховної Ради з питань соціальної політики, зовнішні трудові мігранти щорічно перераховують в Україну більш ніж \$ 7 млрд.

Трансферти грошових переказів практично формують окрему складову міжнародного ринку капіталу – міграційний капітал. Його обсяги складаються із доходів мігрантів, які, за мінусом витрат на перебування у країні працевлаштування, спрямовуються у рідну країну і використовуються для підвищення рівня життя родини мігрантів, розвитку місцевих територій і країни в цілому.

Близько половини опитаних мігрантів отримували грошові перекази з-за кордону, що підтримувало їх рівень життя. Це посилювало очікування людей на підвищення власного добробуту у випадку працевлаштування за кордоном.

Грошові перекази з-за кордону є найважливішим джерелом існування для певної категорії громадян. За даними експертів, гроші з-за кордону є основними коштами, за рахунок яких виживає населення західних регіонів України.

Поряд з наявністю зовнішніх трудових міграцій в Україні значне місце займають внутрішні міграційні процеси, що пов'язано сукупністю демографічних, економічних і соціальних умов, які спричиняють необхідність пошуку роботи в інших регіонах і містах країни.

Міграція в межах України не впливає на зміну загальнодержавної чисельності населення, але має суттєве значення для формування чисельності населення в регіонах.

Модернізація вітчизняної економіки, забезпечення її територіальної цілісності вимагають подолання диспропорцій і досягнення збалансованості у рівнях соціально-економічного розвитку регіонів.

Проблема диференціації економічного розвитку регіонів зумовлена як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами, зокрема різними темпами розвитку регіонів. Розрив у рівнях розвитку регіонів зростає і продовжує збільшуватися.

Інноваційний шлях розвитку країни неминуче призводить до зростання структурного безробіття, як наслідок – у частини населення виникає необхідність змінити або професію, або місце проживання. У зв'язку з цим, виникає необхідність розробки заходів щодо перебудови системи професійної освіти, перерозподілу вивільнених працівників між сферами зайнятості і регіонами відповідно до потреб у робочій силі.

Диференціація в рівнях економічної розвитку регіонів зростає, що є однією з причин нерациональних потоків міграції. Посилюється негативна тенденція розвитку економічних регіонів.

Сучасна міграція населення виступає чинником, що підсилює територіальні диспропорції економічного розвитку регіонів, неузгодженість розміщення в регіонах населення та виробництва товарів і послуг.

Найважливішим завданням міграційної політики є створення умов для підвищення інтенсивності внутрішньої міграції на основі випереджаючого поліпшення життєздатності і соціально-економічного розвитку західних регіонів. Більш висока внутрішня міграція населення України позитивно позначиться і на впорядкування потоків зовнішньої трудової міграції.

Підвищенню територіальної трудової мобільності населення сприятиме і розвиток транспортної інфраструктури, і створення додаткових транспортних мереж.

Здійснення заходів щодо підвищення внутрішньої територіальної мобільності населення, активізації міграційних потоків сприятиме поліпшенню зайнятості та згладжування диспропорцій в попиті і пропозиції робочої сили на регіональних ринках праці, а також розвитку людського потенціалу.

Обсяги міжрегіональної міграції в Україні за офіційними даними складала у 2012 р. 649,8 тис. осіб, які змінили регіон тимчасового чи постійного проживання всередині країни.

Позитивне сальдо міграції в межах України у 2012 р. спостерігалось у 8 регіонах України. Серед регіонів України, залишилася найбільш притягальна сила столичного регіону, що погужно сприятиме подальшому зростанню позитивного міграційного сальдо м. Києва і Київської області.

Додатне сальдо міграції у міжрегіональному обміні населення відстежувалось у АР Крим, Житомирська, Київська, Одеській, Харківській, Чернівецькій областях та м. Київ і Севастополь, які виконують значною мірою освітні функції. В АР Крим функціонування і модернізація туристичного і рекреаційного потенціалу сприяє створенню у названому регіоні додатного сальдо. В інших регіонах (Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська і Чернігівська області) від'ємне сальдо внутрішньої міграції поглиблювалось за рахунок процесів вибуття молоді на навчання і пошук відповідних робочих місць за межами даних регіонів.

Найбільші втрати населення через міжрегіональний міграційний процес мають Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Миколаївська області, що обумовлюється переважно прискореними тенденціями формування протилежних потоків міграції населення цих областей – зростання вибуття і скорочення прибуття.

Інтенсивність участі населення у міжміському обміні була вищою для слабоурбанізованих регіонів. Проте посилення зв'язків «місто-місто» було характерним для м. Києва, Київської, Чернігівської, Сумської, Львівської, Хмельницької і Волинської областей, що обумовлено як збільшенням переїздів між сусідніми областями (західного регіону), так і розширенням зони міграційних переміщень городян, зростанням їх прибуття до столиці. Для східного регіону залишатимуться характерними міцні зв'язки «село-місто» у міжрегіональному вимірі. Саме посилення ролі віддалених і послаблення значення близьких територій призводить до збільшення відстані переміщень.

Таким чином, наявність прямих напрямів міграції передбачає також і зворотні напрями, що дозволяє здійснювати оптимізацію процесів попиту і пропозиції робочої сили в країні.

Проблеми безробіття та формування ефективної зайнятості регіонів, їх невіршеність залишаються актуальними і умовах сучасних соціально-економічних і політико-управлінських перетворень. В основному увага акцентується на неоднозначності цього явища для становлення стабільного українського суспільства, виділяються соціальні, політичні та економічні наслідки.

Розвиток внутрішніх трудових міграцій має значний вплив на функціонування українського суспільства. Незважаючи на багатоаспектність трудової міграції, деякі сторони цієї проблеми все ще залишаються не висвітленими. Однією з таких проблем є кількісний вираз впливу трудової міграції на ринок праці України.

За роками відслідковувалось скорочення внутрішньодержавної міграції, що пояснюється відсутністю офіційного організованого перерозподілу населення в межах країни та зміною прерогативи внутрішньої міграції – зовнішньої.

Одним з найважливіших рушійних факторів в намірах щодо внутрішньої трудової міграції є вкрай низький рівень доходів основної маси населення і значний рівень безробіття. Дієвість цих факторів підтверджує і середня тривалість безробіття, яка складає декілька місяців, або пошуки роботи тривають протягом половини року і більше. І це не випадково, оскільки рівень працевлаштування осіб, що перебувають на обліку в державній службі зайнятості все ще досить низький.

В цілому важливим елементом щодо як зовнішньої, так і внутрішньої міграції є система управління міграційними процесами та інформаційне забезпечення міграційної політики, зокрема створення державної системи моніторингу міграційних процесів на базі державної і відомчої статистич-

ної звітності та методів соціологічних обстежень (за умов їх проведення), що більш реально, ніж зараз, може відслідковувати їх обсяги. Розробка системи моніторингу необхідна для отримання об'єктивної інформації про зовнішні і внутрішні міграційні процеси і відповідного коригування певних ланок міграційної політики, зокрема скороченню обсягів міграції за межі країни, особливо стосовно фахівців високої кваліфікації.

У сфері внутрішньої міграційної політики необхідно провадити роботу щодо створення правових і економічних умов для вільного пересування громадян України по території країни, що сприятиме заповненню вільних і вакантних робочих місць, підвищенню зайнятості і зниженню рівня безробіття, особливо в депресивних регіонах.

Слід додати, що некерувана міграція населення в Україні спричинила цілу низку негативних суспільних явищ, що відбилося, зокрема на соціальному статусі держави.

Ускладнилось функціонування такого соціального інституту як сім'я. В умовах коли її члени «розкидані» по різних країнах, різних регіонах нашої країни, сім'ї складніше зберегти своє значення для суспільного життя.

Через міграцію зменшується чисельність населення країни в цілому і в окремих регіонах, оскільки значна частина мігрантів – це молоді жінки дітородного віку, які найближчим часом не збираються повертатися додому. Зберігається несприятливе співвідношення між чисельністю працездатного і непрацездатного населення. Зокрема, частка непрацездатного населення у 2012 р. становила 27,8 відсотків від всього населення 45,4 млн. осіб, з них 13,6 відсотків – пенсіонери, та діти віком від 0 до 15 років – 14,2 відсотки. Таким чином виходить, що більше чверті населення необхідно виплачувати пенсії і забезпечувати соціальні гарантії.

До негативних наслідків трудової міграції слід віднести те, що батьки, які перебувають за кордоном не спроможні контролювати і виховувати своїх дітей. А оскільки батьківський вплив у процесі виховання практично незамінний, то діти у таких «розірваних родин» найчастіше полишені самі на себе.

Інший негативний аспект – втрата кваліфікованих кадрів, що веде до уповільнення темпів науково-технічного прогресу, одночасно вказані процеси мають суттєвий вплив на генетичний потенціал нації та зниження його якості. За даними уповноваженої Верховної Ради України з прав людини до 30% українських вчених працює в інтересах науки і економіки зарубіжних країн. Україна перетворюється на постачальницю дешевої кваліфікованої робочої сили для зарубіжжя. Внаслідок еміграції загальна

кількість населення України щорічно скорочується в середньому на 85 тис. осіб з числа активних, ініціативних і освічених громадян.

Негативними виявами трудової міграції також є: поширення випадків зловживань та ошукувань громадян приватними агентствами з працевлаштування; виникнення політичних та економічних претензій до нашої країни у зв'язку зі збільшенням нелегальної трудової еміграції українців; залучення наших громадян за кордоном до низькокваліфікованих, важких робіт зі шкідливими умовами праці, наявність випадків їх дискримінації та експлуатації з боку місцевих роботодавців.

За даними Світового Банку «Міграція і грошові перекази – цифри і факти 2011 рік» Україна посідає 5 місце у світі серед країн з найбільшою кількістю мігрантів. За кордоном знаходилися близько 7 млн. українців, що виїхали у різні роки [1].

До позитивних результатів трудової міграції можна віднести наступні аспекти: сприяння інтеграції України та її регіонів до міжнародного ринку праці через міждержавний обмін робочою силою; послаблення тиску безробіття на регіональних ринках праці та зниження соціальної напруги; створення спільних підприємств з іноземними засновниками та розгортання малої підприємницької діяльності після повернення мігрантів із зарубіжжя [2].

Висновки. Аналіз процесів трудової міграції в Україні свідчить, що трудова міграція – це закономірне явище для країн на перехідному етапі розвитку, викликане низьким рівнем доходів значної частини населення. Міграція є вимушеним кроком у пошуках роботи та кращого заробітку. Держава поки що не спроможна забезпечити більшість своїх незайнятих громадян підходящою роботою з належною оплатою праці, тому чимало з них обирають саме зміну місця роботи в межах держави або поза державою.

До позитивних наслідків трудової міграції слід віднести, зокрема, те, що в країні простежується майже подвійне зниження соціальної напруги на регіональних ринках праці; здійснюється економія державних коштів і коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття; відбувається адаптація наших співвітчизників до умов ринкової економіки, а також спостерігається зменшення обсягів зареєстрованого та прихованого безробіття і т. ін.

Проте трудова міграція породжує проблеми, які загрожують державній безпеці України, зокрема виникають такі явища, як торгівля людьми, значні морально-психологічні втрати, розлади здоров'я заробітчанин, депресії,

страх депортації, розпад сім'ї тощо. Поширюється «соціальне сирітство», бездоглядність дітей.

Актуальними напрямами вирішення питань вдосконалення процесів трудової міграції населення України є підвищення економічної активності населення; недопущення зростання безробіття, обмеження сфери застоювання праці під натиском фінансово-економічної кризи; забезпечення відповідності між попитом і пропозицією робочої сили. Вирішення цих завдань потребує формування виваженої державної політики з урахуванням регіональної специфіки тенденцій трудової міграції, в тому числі, підвищення конкурентоспроможності робочої сили, забезпечення високого рівня зайнятості, соціального захисту, заробітної плати і доходів населення, що наближаються до аналогічних параметрів економічно розвинених країн світу. Таким чином, вирішення питань, пов'язаних із міграцією населення, є необхідною передумовою впровадження ефективної державної політики щодо зайнятості населення та ринку праці в цілому.

Список використаних джерел

1. Доповідь Світового Банку «Міграція і грошові перекази: цифри і факти 2011 року». – Режим доступу : <http://web.worldbank.org>.
2. Машика Ю. В. Територіальна організація регулювання трудовіміграційних процесів в умовах лібералізації трудових відносин / Ю. В. Машика // Регіональна економіка. – 2009. – №2. – С. 149-158.

Кір'ян Т.М. Заметки о состоянии и тенденциях трудовых миграционных процессов в Украине.

Рассматриваются вопросы факторов формирования, положительных и отрицательных последствий, экспертных оценок объемов внешних трудовых миграций населения Украины, а также внутренних миграционных процессов.

Ключевые слова: миграция, трудовая миграция, межрегиональная миграция, внешняя миграция, иммиграция, сальдо миграции, занятость населения, безработица.

Kiryan T.M. Notes on the status and trends of labor migration processes in Ukraine.

The article examines the formation factors, positive and negative impacts, estimated volumes of external labor migration in Ukraine, as well as internal migration processes.

Key words: migration, labor migration, interregional migration and external migration, immigration, net migration, employment and unemployment.